

М. С. Кельман

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”,
професор кафедри теорії та філософії права,
д-р юрид. наук, професор

МЕТОДОЛОГІЧНА РОЗВІДКА ЗМІСТУ ОБ’ЄКТА І ПРЕДМЕТА ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

© Кельман М. С., 2015

Висвітлено методологічну ситуацію у сучасному правознавстві, основною особливістю якої є перехід від моністичної методології до філософсько-методологічного плюралізму.

Ключові слова: право, методологія, правознавство, правова наука, філософія, державність.

М. С. Кельман

МЕТОДОЛОГИЧЕСКАЯ РАЗВЕДКА СМЫСЛА ОБЪЕКТА И ПРЕДМЕТА ЮРИДИЧЕСКОЙ НАУКИ

Освещена методологическая ситуация в современном правоведении, основной особенностью которой является переход от монистической методологии к философско-методологическому плюрализму.

Ключевые слова: право, методология, правоведение, правовая наука, философия, государственность.

M. S. Kelman

METHODOLOGICAL INTELLIGENCE CONTENT OBJECT AND SUBJECT OF LEGAL SCIENCE

Okreslino methodological situation in modern jurisprudence basic особливості which a transition is from monistic methodology to philosophical-methodological to pluralism.

Key words: methodology, jurisprudence, philosophy.

Методологія є однією з найменш розроблених галузей нашої науки і насамперед загальної теорії права. Все це вимагає аналізу методологічних проблем сучасного правознавства у контексті тих змін, які сьогодні відбуваються, а саме: загальносвітового, національного і “внутрішньо наукового” рівня.

Методологія юридичної науки розглядається як складне за своєю структурою, внутрішньо диференційоване багаторівневе утворення; розкриваються сучасні методологічні уявлення щодо правової проблематики. Особлива увага приділяється дискусії перспектив у сучасному правознавстві гносеологічного і методологічного плюралізму. Звернено увагу у сучасних дослідженнях на два підходи методологічної проблематики (генетичний, системний підходи).

Для сьогоденної ситуації характерна не відсутність альтернативних марксистові філософсько-методологічних концепцій, а ступінь дослідницької активності у цій сфері юридичної науки. Проте розгляд методологічних питань сьогодні набуває помітної поширеності. На монографічному рівні представлені насамперед працями Д. Керімова, А. Шабаліна, А. Васильєва, В. Сирих та іншими, але їх зміст і форма зводяться до коментування розробок марксистської філософії. Серед вітчизняних правознавців цією проблематикою займаються М. Козюбра,

П. Рабінович, О. Тихоміров та інші; методологічна увага у цих дослідженнях вже помітно зміщується у сферу ціннісно-світоглядних аспектів правознавства.

У сучасній методології науки прийнято розрізняти об'єкт і предмет науки [1, с. 47]. Така методологічна установка виникла у XIX ст. на етапі некласичної наукової раціональності, коли відмовилися від ставлення до однієї з конкретних наукових теорій як до єдино істинної і проведене “розототожнення” досліджуваного об'єкта і його “представлення” [2, с. 294] як теоретичного опису. Сутність її вбачається у тому, що “на противагу ідеалові єдино істинної теорії, що “фотографує” досліджувані об'єкти, допускається істинність декількох відмінних одне від одного конкретних теоретичних описів однієї і тієї ж реальності, оскільки в кожному з них може міститися момент об'єктивно-істинного знання. Осмислюються кореляції між онтологічними постулатами науки і характеристиками методу, посередництвом якого освоюється об'єкт. Через це приймаються такі типи пояснення та опису, котрі виразно містять посилання на засоби і операції пізнавальної діяльності”. Інакше кажучи, якщо у класичній раціональності наукова теорія вважалась поясненням та описом реального об'єкта таким, як він існує насправді, то тепер обов'язковою вимогою до наукової теорії стає обов'язковий опис, окрім об'єкта, засад і засобів її побудови. Це й приводить до гносеологічної конструкції, у межах якої наукова свідомість починає виходити з відмінностей об'єкта науки як зовнішньої реальності, у філософському сенсі цього поняття, та її теоретичного опису засобами науки як предмета. Можна сказати, що виникнення у зв'язку з цим необхідності багатопланових досліджень методів наукового пізнання, постановка проблеми співвіднесення іманентних законів об'єкта і теоретичних конструкцій предмета й приводять до методології науки у її сучасному вигляді.

Підкреслимо, що ця відмінність існує лише як гносеологічна установка. Інакше кажучи, розрізнення об'єкта і предмета науки слід розуміти не як їх самостійне, окреме існування, а як зміну гносеологічних уявлень, що виражається, зокрема, у зміні способів обґрунтування наукового знання, ідеалів і норм доведення у науковому дослідженні, уявленні про наукову істину тощо. У гуманітарних сферах, мабуть, найважливішим наслідком здійсненої відмінності стала можливість обґрунтувати розгляд як наукових об'єктів складні системи, що саморозвиваються. Для правової думки, яка розвивалась досі як юридична догма або філософія права, у зв'язку з цим виникли підстави звернутися до пізнання права за нормами наукового дослідження, розпочати розроблення наукової теорії права.

Ставлення до відмінності об'єкта і предмета науки, з різним ступенем деталізації і послідовності знайшло відображення й у юридичній літературі. Так, у трактуванні А. М. Васильєва об'єктом теорії держави і права “є вся сфера державно-правового життя суспільства, тобто державно-правова надбудова загалом, а в якості її предмета “виступає закономірне і необхідне, загальне і суттєве у цьому об'єкті” [3, с. 18].

Виразно фіксує свої вихідні положення у дослідженні відповідної проблематики В. С. Нерсисянц: “Об'єкт – це те, що ще підлягає науковому вивченню за допомогою пізнавальних засобів і прийомів відповідної науки. У процесі наукового вивчення вихідні емпіричні знання про об'єкт доповнюються теоретичними знаннями, тобто системою понять про основні суттєві властивості, ознаки і характеристики досліджуваного об'єкта, про закономірності його генезису, функціонування та розвитку. Наукове (теоретичне) пізнання тим самим являє собою творчий процес глибинного осягнення досліджуваного об'єкта у мисленні, у свідомості його мисленнєвого образу (моделі) у вигляді певної системи понять про суттєві властивості цього об'єкта.

Ці знайдені сутнісні властивості об'єкта (у їх понятійному вираженні) і є предметом відповідної науки” [4, с. 58].

Грунтовний аналіз питання у контексті проблем структури загальної теорії права здійснив В. А. Козлов. З цих позицій для автора принципово, що “об'єкт, його окремі сторони і властивості не входять у систему науки. Поняття і речення, що описують реальний об'єкт, його властивості, зв'язки і відношення, закони його розвитку і функціонування складають невід'ємну частину науки. У процесі пізнання формується предмет науки, котрий постає у вигляді ідеалізованого об'єкта науки, його теоретичної моделі” [5, с. 15].

Роздуми В. М. Сирих привели дослідника до переконання у виправданості розгляду предмета загальної теорії держави і права як “системи загальних закономірностей права як тотального цілого, а також соціологічних, економічних, політичних та інших закономірностей, котрі впливають на дію

і розвиток права, його закономірностей, і систему закономірностей пізнання предмета цієї науки” [6, с. 93]. Об’єктом же “загальної теорії права і інших галузей правознавства”, на думку автора, є “право, правова політика, а також соціально-політична та інша (неюридична) практика у тій частині, в якій вона зумовлює формування і розвиток правових явищ і процесів” [7, с. 113].

Аналіз найпоширеніших у юридичній літературі поглядів на це питання показує, що увагу дослідників в частині об’єкта і предмета правознавства привертають переважно засади їх відмінностей і визначення понять. Підкреслимо, що теоретичне обговорення понять предмета та об’єкта юридичної науки в категоріях “закон”, “реальність”, “дійсність”, визначення понять тощо не входить у предмет цього дослідження. Метою статті є вирішення питань, що перебувають у межах виявлення методологічних сенсів розрізнення предмета і об’єкта правознавства. Тому питання змісту предмета юриспруденції, його структури, характеристики об’єкта юридичної науки тощо будуть надалі розглядатися лише тією мірою, якою це необхідно для методологічного відношення до проблеми. Необхідність і актуальність таких розробок сумнівів не викликають. Проте нормативна інтерпретація загальнометодологічних конструкцій у матеріалі юридичних досліджень, що будується на відношенні до методології правознавства як до окремого випадку методології науки, повинна поєднуватися з розглядом їхнього виправдання щодо традиційних особливостей юриспруденції. Один з напрямків таких досліджень, на наш погляд, і полягає у зверненні до методологічних змістів відмінностей об’єкта і предмета юридичної науки.

Для організації подальших роздумів щодо наслідків ототожнення або відмінностей об’єкта і предмета юридичної науки зручно спростити проблему до граничних засад і подати як два погляди на питання. Тоді сутність першого з них полягатиме у тому, що предмет науки права розглядається в “об’єктному відношенні”, тобто як “об’єктивна реальність”, яка існує поза науковим знанням і не залежить від засад і методів наукового дослідження [8, с. 3]. З цього погляду наукове пізнання мислиться як безпосереднє відношення об’єкта до дослідника, в котрому і формується знання про об’єкт. Тому предмет правознавства тут постає як сама, дана у спогляданні, реальність права (“правові явища”), його іманентні властивості, закономірності виникнення, функціонування і розвитку. Неважко помітити, що така позиція являє собою значною мірою реалізацію натуралістичної гносеологічної моделі, що панувала до XIX ст. у класичній науковій раціональності, котрій “властива тенденція так званої “філософії тотожності”, “тотожності мислення та буття”. У цьому сенсі, ставлячись до свого предмету як до правових явищ, що перебувають поза юридичним знанням, об’єктивних закономірностей права, правова наука повинна розглядати уявлення про правову реальність як тотожні цій реальності [9, с. 23]. Такий (натуралістичний) погляд на об’єкт будується на прийнятті положення про існування деякої системи знань, “вихідні положення якої уявляються абсолютно безспірними і виступають як очевидні факти самої дійсності” [10, с. 77]. Постулювання таких вихідних положень і дає змогу трактувати предмет науки як об’єктивну реальність (закони об’єктивної реальності), а отримуване у дослідженні знання – розглядати, абстрагуючись від умов та засобів його продукування, тобто в установці, що об’єкт дослідження є таким самим, якими є наші знання про нього. З цього натуралістичного погляду засади для відмінностей об’єкта і предмета науки і змісту такої відмінності відсутні. У правознавстві така схема міркувань і нині зберігається як актуальна, а у галузевих науках – як домінуюча. “Оскільки норми цивільного права втілені у численних актах цивільного законодавства, останні також входять у предмет науки цивільного права” [11, с. 47]. Безсумнівні плюси цього підходу з позицій позитивної юриспруденції полягають у відповідності юридичного дослідження ідеалові об’єктивності, у природному забезпеченні погодженості наукового знання, усуненні суперечностей між різними його сферами вже завдяки пізнанню законів самого об’єкта, що відповідає як постулатам тривалий час панівної у нас версії матеріалізму, так і традиційним уявленням про природу права [12, с. 49].

Для протилежної позиції принциповою є вимога розрізнати об’єкт, який пізнається, як і предмет науки, – як створювану певними дослідницькими засобами теоретичну модель цієї реальності. З цього погляду предмет – “це реальність, створена самою наукою, що існує лише постільки, оскільки є знання про об’єкт” [13, с. 124]. Так, обґрунтовуючи необхідність відмінності об’єкта і предмета загальної теорії права, В. А. Козлов зазначає: “Кожний складний об’єкт має сутності різного порядку, що характеризують всебічно його, багатоманітні зв’язки і відношення, і кожна наука досліджує свою власну сутність, що й робить її відносно самостійною. Тому один і той

самий об'єкт вивчається різними науками, кожна з котрих фіксує в своїй системі знань специфічний предмет. Однак об'єктивна орієнтація, трактовка предмета як системи об'єктивних законів приводить до абстрагування від діяльності суб'єкта пізнання і до ототожнення законів науки і законів реальної дійсності" [14, с. 21]. У такому розумінні об'єкт юридичної науки "існує", а предмет формується у процесі пізнавальної діяльності правознавців залежно від тих чи інших світоглядних уявлень, гносеологічних установок і дослідницьких засобів.

Від прийняття одного з цих поглядів нерідко залежить трактування обговорюваних питань, розуміння конкретних проблем правознавства, підходи до їх вирішення. Зокрема точне наслідування першого вимагає абстрагуватися від умов, цілей та засобів наукового пізнання права, що не лише мінімізує можливості критики засад отриманого знання, змушує приймати "на віру" його предметну репрезентативність [15, с. 28], але й фактично знімає питання про самостійність методологічних досліджень у межах юридичної науки. Для другого – дослідницькі засоби залежать від гносеологічної установки, характеру соціокультурної ситуації, можуть створюватися шляхом методологічного конструювання, а отже, цільові методологічні дослідження і розробки є умовою побудови розгорнутого предмета правознавства і відповідного забезпечення найбільш повного пізнання права. Крім того, оскільки наукове дослідження права, правових явищ здійснюється певними, властивими юриспруденції засобами і методами, оцінити адекватність теоретичних конструкцій правової реальності (і відповідно істинність юридичного знання) є можливим настільки, наскільки характер і особливості застосовуваних методів дослідження виявляються у процесі опису і пояснення досліджуваних об'єктів. Це означає, що у цій установці філософські методологічні розробки вже не можуть прийматися "за замовчуванням" і розглядаються як достатня умова для наукової обґрунтованості правових теорій, а методологія повинна розглядатися як фундаментальна сфера юридичної науки. Тут доречно згадати, що серед методологів науки існує думка, що філософія покликана давати тільки дефініцію істини, а проблема її критеріїв повинна вирішуватися винятково конкретними науками [16, с. 64].

Наслідки обрання однієї з цих установок виявляються і в дискусіях правознавців з конкретних питань юридичної науки. Прикладом можуть послужити розбіжності розуміння наукового факту як фрагмента реальної дійсності і наукового факту як форми знання про цю дійсність. Так, позиція дослідників, що наполягають на включення у склад правознавства наукових фактів як фрагментів реальної дійсності [17, с. 25], може бути співвіднесена з онтологічною установкою на ототожнення об'єкта і предмета правознавства, що веде до його натуралістичного розуміння. Критикуючи цю позицію, А. Ф. Черданцев розглядає наукові факти, як такі, що складають емпіричний базис науки, не самі "реальні факти", тобто фрагменти реальної дійсності, а форми достовірних знань про цю дійсність, тобто по суті теоретичні конструкції реальної дійсності [18, с. 77]. Більше того, А. Ф. Черданцев не тільки розрізняє факт як подію реальної дійсності і науковий факт як форму знання, але й ставить проблему знакового існування наукового факту, мови юридичної науки. Тим самим автор щодо цієї проблеми без спеціального обговорення, фактично користується конструкцією відмінності об'єкта і предмета юридичної науки [19, с. 15].

У ширшому контексті відмінності об'єкта і предмета юриспруденції полягають, наприклад, у тому, що правова система, правовий статус, правовідносини, правозастосування, типи правового регулювання, правосвідомість тощо повинні розглядатися як теоретичні конструкції, що входять до предмета юридичної науки, які створюються під час наукового пізнання з приводу відповідних соціальних реалій і відповідними методами. Тому, оперуючи у процесі наукового дослідження цими поняттями, ми перебуваємо у межах предмета юридичної науки, оскільки правила такого оперування задаються не досліджуваною дійсністю, а методом науки. Це виникло в теоретичній юриспруденції не сьогодні. "Встановлена у межах спостереження однотипність відносин між явищами носить назву емпіричного закону і протиставляється закону у науковому сенсі, або математичному, тобто необхідному відношенню між явищами". "Часто закони у тому вигляді, в якому вони фіксуються в науці, проектуються на об'єктивну реальність, тобто ті властивості, які притаманні закону як феномену пізнання, механічно переносяться на об'єктивні закони. Для вирішення проблеми визначення предмету важливо те, що теорія відображає дійсність, формулюючи закони не відносно емпіричних даних

об'єктів, а відносно абстрактних (теоретичних) об'єктів, їх систем. Іншими словами, теорія має своїм безпосереднім предметом системи абстрактних об'єктів" [20, с. 29]. Отже, сформульовані правознавцями в процесі юридичних досліджень твердження про факти правової дійсності є справедливими саме у предметі науки, а їхнє співвіднесення з об'єктом дослідження як правовою реальністю, їх неонтологічна інтерпретація – це окрема проблема. Таке розуміння дає право стверджувати, що не можна ототожнювати сформульовані юридичною наукою закони правового регулювання з правовою реальністю, так само як і поширювати висновки наукових досліджень безпосередньо на юридичну практику, оскільки правознавство має справу з правовою реальністю опосередковано, через свій предмет, який поєднує об'єкт і засоби його дослідження. При цьому можна вважати, що закони об'єкта і конструкції предмета науки перебувають, з методологічного погляду у відношеннях не тотожності, а пізнавальної відповідності. Звідси у правовому дослідженні невідворотно актуалізуються проблеми способів обґрунтування, доказовості критеріїв істинності наукового юридичного знання тощо.

Висновки. Особливості сучасного етапу розвитку правознавства можуть бути адекватно сприйняті в межах системи процесів соціальних і культурних змін глобального і національного масштабів, що вимагає принципового розширення сфери методологічної рефлексії у юридичних дослідженнях.

Це знаходить своє вираження насамперед у концептуальній перебудові нашого правознавства. Одним з фундаментальних процесів розвитку вітчизняної юридичної науки є перехід від моністичної методології до філософсько-методологічного плюралізму.

Отримані висновки дозволяють стверджувати, що методологія може і повинна розглядатися сьогодні як визначний, самостійний напрям юридичної науки.

Наведені судження визначають логіку подальшого дослідження обраної проблематики. Зокрема необхідність більш детального, аніж звичайно прийнято в нашій юридичній літературі, звернення до сучасних поглядів на розвиток науки і до основних характеристик наукового пізнання, а також до особливостей становлення юридичної науки в межах європейської традиції права.

1. В. А. Субъект, объект, познание / В. А. Лекторский. – М.: Наука, 1980.
2. Степин В. С. Теоретическое знание: Структура, историческая эволюция / В. С. Степин. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 743 с.
3. Васильев А. М. Правовые категории: методологические аспекты разработки системы категорий теории права / А. М. Васильев. – М.: Юридическая литература, 1976. – 264 с.
4. Нерсесянц В. С. Философия права: учебник для вузов / В. С. Нерсесянц. – М.: ИНФРА-М-Норма, 1997. – 647 с.
5. Козлов В. А. Проблемы предмета и методологии общей теории права / В. А. Козлов. – Л.: Зерцало, 1989. – 276 с.
6. Сырых В. М. Логическое основание общей теории права / В. М. Сырых // Юстицинформ. – В 2 т. – Т. 1.: Элементный состав. – М., 2000. – 528 с.
7. Сырых В. М. Вказ. твір.
8. Денисов А. И. Методологические проблемы теории государства и права / А. И. Денисов. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1975. – 118 с.
9. Киссель М. А. Философский синтез А.Н. Уайтхеда / М. А. Киссель // Уайтхед А. Н. Избранные работы по философии. – М.: Госюрисдат, 1990. – 199 с.
10. Юдин Е. Г. Методология науки. Системность. Деятельность / Е. Г. Юдин. – Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1985. – 207 с.
11. Ромовська З. В. Рух цивільних відносин. Правочини / З. В. Ромовська // Українське цивільне право: Загальна частина. Академічний курс. – К.: Аттіка, 2005. – С. 324–423.
12. Керимов Д. А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права) / Д. А. Керимов. – М.: Аванта+, 2000. – 560 с.
13. Юдин Е. Г. Вказ. твір.
14. Козлов В. А. Вказ. твір.
15. Юдин Е. Г. Вказ. твір.
16. Чудинов Е. М. Природа научной истины / Е. М. Чудинов. – М.: Новый юрист, 1977. – 311 с.
17. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України // за ред. В. К. Мамутова. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 688 с.
18. Черданцев А. Ф. Логико-языковые феномены / А. Ф. Черданцев. – М.: Дело, 1997. – 120 с.
19. Никитченко В. С. Сущность и явление в соотношении с другими категориями / В. С. Никитченко. – Ташкент, 1982. – 239 с.
20. Дністрянський С. Загальна наука права і політики / С. Дністрянський. – Т. 1. – Прага, 1923. – 397 с.